

ОБЕЗЩЕТЯВАНЕ И РЕСТИТУЦИЯ В ПОСТКОМУНИСТИЧЕСКА ЕВРОПА*

*Джеремид МакБрайд***

ВЪВЕДЕНИЕ

Установяването на комунистическо управление в Централна и Източна Европа бе придружено от широкомащабно отнемане на частна собственост, чрез обявяването ѝ за държавна или поставянето ѝ под контрола на държавата¹. След колапса или политическото прераждане на тези режими², се събудиха очакванията собствеността да бъде възстановена – на тези, от които е била отнета, или на наследниците им. Силата на емоциите по този въпрос не беше изненадваща, като се има предвид, че отнемането често беше част от политическото преследване на засегнатите лица, довело в много случаи до смъртта или заточаването им. Освен породеното във връзка с това чувство за несправедливост, подобно отнемане не винаги имаше правно основание и със сигурност не предполагаше заплащане на обезщетение. Желанието за реституция или поне подходящо обезщетение бе и неизбежен спътник на силния стремеж на много от противниците на комунизма към ценностите на правата на човека – грижата за защита на имуществените права в крайна сметка бе ключов белег на формулирането на тези ценности от самото начало³. Въпреки това, макар реституционни мерки да бяха приети в много страни в Централна и Източна Европа, те не бяха всеобщо приветствани. Критики срещу тях бяха отправени както на национални, така и на международни форуми, но с ограничен успех.

Загрижеността за реституция в региона не се свеждаше обаче до поправянето на “неправди”, извършени няколко десетилетия по-рано. Тя се появи и като последица от по-скорошното отнемане на собственост по време на разнообразните конфликти в рамките на отделните републики, които по-рано образуваха Югославия,

* Материалът е подготвен и предоставен от Фондация *Български адвокати за правата на човека*, като част от диск „Сборник материали по правата на човека”, издаден от НИП през 2007 г. Статията е публикувана в бр. 2/2004 на списание “Правата на човека”, издавано от Фондация “БАПЧ”, и отразява състоянието на законодателството и практиката към м. април 2004 г.

** Лектор по международно право на правата на човека в Бирмингамския университет и гостуващ професор в Централноевропейския университет, заместник-председател на Интерайтс и член на Мрежата независими експерти по основните права на Европейския съюз. Статията е съществено ревизиран вариант на “Обезщетяване, реституция и права на човека в посткомунистическа Европа”, публикувана в P J Cook & F Meisel, *Essays in Honour of Brian Harvey* (2000), стр. 67-85.

¹ В някои страни отнемане бе извършено и в периода, непосредствено предшестваш този процес. Що се отнася до пропуската това обстоятелство да се вземе предвид при въвеждането на реституционни мерки, виж I Pogany, *Righting wrongs in Eastern Europe* (Manchester, Manchester University Press, 1998). Виж също D B Southern, ‘Restitution or Compensation: The Land Question in East Germany’, (1993) 42 *ICLQ* 690 и п 107.

² В някои страни високопоставени членове на комунистическите партии продължиха да бъдат политически лидери, макар и да престанаха да се идентифицират по този начин в дейността си.

³ Виж M Cranston, *What are Human Rights?* (London, The Bodley Head, 1973), ch.6.

както и между тях. Това отнемане – част от преднамерена политика на “етническо прочистване” или неизбежен съпътстващ резултат на една постоянно променяща се фронтна линия и на непосредствената нужда от подслоняване на бездомните, предизвика не само много човешко страдание, но и разбираеми искания за възстановяване на въпросната собственост в рамките на мирните споразумения. Макар това да бе извършено по принцип, практическото му осъществяване не винаги бе постигнато и в действителност отнемането на собственост продължи и след споразуменията⁴. Така се стигна до позоваване на международните норми за правата на човека като възможен източник на разрешения.

Статията разглежда приноса, който международните стандарти могат да направят за уреждане на тези имуществени спорове. Тя изследва на първо място действителната приложимост на гаранцията за имуществените права към тези спорове и степента, в която тя може да породи задължение за реституция⁵ или обезщетяване. На второ място тя разглежда наложените от правата на човека ограничения за осъществяване на реституция, когато няма задължение за такава, но е направен политически избор, който я изисква. Те включват необходимостта от зачитане интересите на лицата, които в момента владеят подлежащите на реституция имоти, както и изискванията на правото на справедлив процес и на забраната за дискриминация. Всички те имат потенциално значително отражение както върху съдържанието на реституционните мерки, така и върху процедурата за прилагането им. Общо погледнато, досега международните норми за правата на човека са изисквали само ограничени промени във възприетия подход към реституцията. Уточняването на техните изисквания обаче е довело до една по-ясна рамка за разрешаването на тези въпроси в бъдеще.

ОБХВАТЪТ НА ЗАЩИТАТА НА ИМУЩЕСТВЕНИТЕ ИНТЕРЕСИ

Макар някои установени в международното право гаранции да целят пряко защита на имуществените интереси (а други може да го правят непряко), те не водят непременно до конкретно задължение за осъществяване на реституция при отнемане на собственост, извършено в нарушение на изискванията им. В много случаи няма да се изисква нищо повече от заплащането на обезщетение, но то може да бъде значително по размер. Въпреки това, преди да се разгледа въпросът кое точно средство за защита може да се изисква по отношение на конкретно спорно имущество, трябва да се реши един предварителен въпрос. Това е въпросът за степента, в която споменатите международни гаранции въобще са приложими към имуществото, засегнато от събитията в Централна и Източна Европа. Отчасти става дума просто за изследване на разнообразните видове осъществена намеса в имуществените интереси – изследване от гледна точка на разнообразните гаранции и съдебната практика по прилагането им. В много случаи позицията е пределно ясна, макар да не предоставя изцяло търсената защита. Тя обаче не е така сигурна що се отнася до някои аспекти на отнемането на собственост, извършено по време на

⁴ Етническата враждебност остава сериозна пречка за изпълнението на ангажиментите.

⁵ Този термин се използва в широк смисъл и тук обхваща възстановяването както на владението, така и на собствеността, включително и поради това, че загубата на владението в този район често всъщност съставлява и загуба на собствеността.

конфликтите в различни части на бивша Югославия и след тях. Освен това съществува един допълнителен, свързан с времето проблем, който е от значителна важност – дали събитията са настъпили след като гаранциите са станали правно обвързващи, така че да са приложими.

Приложими гаранции

Държавите са проявили известна неохота да се съгласят да предоставят изрична защита на имуществените интереси в договорите за правата на човека, въпреки очевидното им желание да признаят собствеността като право във Всеобщата декларация за правата на човека⁶ – документът, на който се основават всички тези договори. Така първоначално собствеността не е включена в каталога на правата и свободите в [Европейската конвенция за правата на човека](#) и е прибавена към него едва с [Първия протокол](#). Освен това, защита на собствеността не е предвидена в нито един от двата документа, предназначени да изпълнят Всеобщата декларация, като превърнат провъзгласените от нея права на човека в правно задължителни ангажименти – [Международният пакт за граждански и политически права](#) и [Международният пакт за икономически, социални и културни права](#)⁷. Първоначалното ѝ пропускане от европейския документ отразява безпокойството – по-късно оказало се неоснователно – че защитата на имуществените интереси ще попречи на икономически и социални програми. В същото време характерът на философското разделение между Изтока и Запада в ерата на студената война беше такъв, че бе невъзможно да се постигне съгласие за включване на гаранция за собствеността при приемането на глобалните документи, а включването ѝ все още не бе станало приоритет при приемането на протоколи за изменение и допълнение. Гаранцията за собствеността в [чл. 1 от Протокол № 1](#) към Европейската конвенция⁸ далеч не е абсолютна, тъй като позволява експроприация или друго лишаване от собственост, както и различни видове контрол върху ползването ѝ, когато се докаже, че това е в общ интерес и законът, който го позволява, е достъпен, точен и не оставя място за произвол, а отнемането е придружено с подходящо обезщетение⁹. По принцип в случай на лишаване от собственост съществува и задължение за

⁶ Чл. 17.

⁷ Поради това са били отхвърлени молби по Първия факултативен протокол към Международния пакт за граждански и политически права, касаещи незаконно прилагане на конфискационни мерки (*Mazurkiewiczova v Czech Republic*, Comm No 724/1996, 22 януари 1996) и невъзможността да се получи реституция (*Linderholm v Croatia*, Comm No 744/1997, 23 юли 1999). Имуществени гаранции има обаче в двата други съществуващи регионални защитни механизми за правата на човека – Африканската харта за правата на човека и народите и Американската конвенция за правата на човека.

⁸ Общо по този въпрос виж D J Harris, M O'Boyle and C Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights* (London, Butterworths, 1995), ch.18.

⁹ Чл. 1 предвижда:

“Всяко физическо или юридическо лице има право мирно да се ползва от своята собственост. Никой не може да бъде лишен от своята собственост освен в интерес на обществото и съгласно условията, предвидени в закона и в общите принципи на международното право.

Предходните разпоредби не накарняват по никакъв начин правото на държавите да въвеждат такива закони, каквито сметат за необходими за осъществяването на контрол върху ползването на собствеността в съответствие с общия интерес или за осигуряване на плащането на данъци или други постъпления или глоби.”

заплащане на подходящо обезщетение. “Лишаване” означава както всяко формално прехвърляне на активи, като национализация на търговско предприятие и принудително изкупуване на имущество, така и всичко, с което се постига същият резултат, независимо дали е направено законно¹⁰ или въобще без правно основание¹¹. Изискването за обществен интерес изглежда относително лесно установимо и за целта държавата едва ли ще трябва да докаже нещо повече от потенциал – фактът, че други държави избират други средства, няма да бъде фатален. Освен това, схващанията за обществен интерес се променят – преди на национализацията на индустрията се е гледало като на много желателна, докато сега по-модерна е приватизацията, така че при евентуално изследване може би голяма част от отнемането на собственост в Централна и Източна Европа не би се приело за бъдещо възражение по самата си същност¹². С подобна благосклонност може да се възприеме и широкомащабното отнемане на помещения за живеене и разделянето им на по-малки обекти за задоволяване на жилищни нужди¹³. Повече проблеми обаче може да постави задоволяването на установеното в страсбургската съдебна практика изискване, че отнемането на собственост не трябва да бъде произволно¹⁴ и че по принцип трябва да бъде заплатено обезщетение.

Налагането на контрол върху ползването на имущество и не така конкретната намеса при упражняване на правото на необезпокоявано ползване на имуществото¹⁵ – другите два въпроса, които чл. 1 от Протокол № 1 цели да регулира, се приемат с

¹⁰ Както е по *The Holy Monasteries v Greece*, 9 декември 1994, където е бил приет закон, създаващ презумпция, че определена земя е собственост на държавата. Макар да се претендираше, че става дума за чисто процедурно средство, в действителност той препятствал манастирите да установят собствеността си, тъй като вече не можели да се позовават на дългогодишно давностно владение.

¹¹ Така нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 е намерено по *Papamichalopoulos v Greece*, 24 юни 1993, след като в период на диктатура военните просто окупирали земята на жалбоподателите, официално за военна база, а всъщност за курорт за офицери, и трайно осуетявали всички опити за възвръщането ѝ по съдебен път от националните съдилища. На практика правото на собственост не е можело да бъде упражнявано и това de facto лишаване е било достатъчно, за да обоснове оплакването.

¹² Виж *Lithgow v United Kingdom*, 8 юли 1986, което се отнася до национализация на самолетната и корабостроителната индустрия. Добър пример за широката дискреция, позволена на държавите, може да се намери в *Pressos Compania Naviera S A v Belgium*, 20 ноември 1995, където не е било поставено под съмнение, че е в обществен интерес да се търси защита на държавната хазна чрез ретроспективна отмяна на гражданската отговорност на държавата за небрежност на нейните лоцмани.

¹³ Виж извода, че поради елемента на социална реформа, който се съдържа в задължаването на собственика да продаде имота си на наемателите, не се налага последните да платят пълната му пазарна стойност: *James v United Kingdom*, 21 февруари 1986.

¹⁴ Класически пример за това може да се намери в *Hentrich v France*, 22 септември 1994, където властите, в разбираемото им усилие да се справят с неплащането на данък върху продажбите на земя, са установили правомощие за принудително изкупуване на скоро прехвърлена земя. Проблемът бил, че продавачите и купувачите на земя се уговарили да обявят официално цена под пазарната стойност и си разделяли резултата от това спестяване на данъка, който би следвало да се плати, ако се впише действителната цена на прехвърлянето. Правомощието обаче можело да се упражни независимо от това дали купувачът, чиято земя се изкупува принудително, е участвал в такава измама. То можело да се упражни и просто за възпиране на другите, така че в конкретните обстоятелства е трябвало да бъде осъдено като произволно по своя характер. Без съмнение, подобно би било и становището относно лишаване от собственост, което е мотивирано главно с предпологаемите политически убеждения на собственика и придружава наказание, наложено от криминалните съдилища.

¹⁵ Това може да обхваща неблагоприятното отражение на градоустройственото планиране (*Sporrong and Lönnroth v Sweden*, 23 септември 1982), както и затрудняването на действителния достъп до имуществото (*Loizidou v Turkey*, 18 December 1996).

дори по-голяма готовност. Разрушенията, причинени по време и в резултат на конфликти като тези в бивша Югославия, със сигурност могат да оправдаят известна намеса като извършена в обществен интерес. Това е особено вероятно, когато положението е довело до сериозни затруднения при осигуряване подслон на населението, както и до проблеми при намирането на административни помещения за държавните служби. Както и в случая на отнемане на собственост, главната грижа трябва да бъде да се осигури справедлив баланс между колективния и индивидуалния интерес, макар това не винаги да изисква заплащането на обезщетение. Несъмнено обаче ще възникне проблем, ако мерки, за които се предполага, че са временни, продължат и след като стане абсолютно очевидно, че наложилите ги обстоятелства вече не съществуват, или когато имуществото се ползва за нужди, съвсем различни от тези, за които е било подложено на контрол или завзето без действително отчуждаване.

В допълнение към тази специална гаранция за собствеността, свързани с нея интереси могат да бъдат защитени и посредством предвидените както в Европейската конвенция, така и в Международния пакт за граждански и политически права разпоредби, касаещи правото на справедлив процес¹⁶ и осигуряващи закрила срещу намеса, свързана с дома¹⁷. Релевантна е и защитата срещу дискриминация, предвидена в тези документи. В Международния пакт това е всеобща гаранция¹⁸, но предвидената в Европейската конвенция е поставена в зависимост от друго материално право, защитено от нея¹⁹.

Наред с тези относително скорошни договорни задължения съществува едно много по-отдавнашно задължение за зачитане на имуществените права, установено от обичайното право²⁰. То обаче се отнася само за имуществото на чужденци, докато разпоредбите на договора по принцип са приложими и към собствени граждани, и към чужденци. Следователно, потенциално те са с много по-голямо значение за събитията, които разглеждаме, тъй като повечето реституционни искания са от граждани на държавите, в които е било осъществено лишаването от собственост.

Правна задължителност на гаранциите

Тези разнообразни гаранции могат с основание да се разглеждат като предоставящи, поне по принцип, доста висока степен на защита на имуществените права. На това обаче не съответства и също такава степен на тяхната приложимост към разглежданите събития. Що се отнася до Беларус, Русия и Украйна, тези събития започват през 1918 г., за повечето други държави в Централна и Източна Европа –

¹⁶ Съответно в [чл. 6](#) и [чл. 14](#).

¹⁷ Съответно в [чл. 8](#) и [чл. 17](#).

¹⁸ [Чл. 26](#).

¹⁹ [Чл. 14](#). Виж и D J Harris, M O'Boyle and C Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights* (London, Butterworths, 1995), стр. 464-69.

²⁰ Виж R Jennings and A Watts (eds), *Oppenheim's International Law*, (9th ed) (London, Longman, 1992), стр.911-27. Искванията на обичайното право са инкорпорирани в чл. 1 от Протокол № 1 чрез препращането към "общите принципи на международното право", като по този начин се потвърждава специалната защита на имуществото на чужденците. Международното обичайно право също позволява реквизирането на имущество на чужденци по време на извънредно положение, но изисква заплащането на обезщетение.

скоро след края на Втората световна война, а в бивша Югославия те продължават в течение на голяма част от 90-те години на XX век. Само изискванията на международното обичайно право относно имуществото на чужденци безспорно са били в сила през цялото това време. В наши дни обаче относимостта на тези правни разпоредби изглежда много ограничена. Наистина, доколкото бяха предявени претенции вследствие на конфискацията на собственост от комунистическите държави, в общия случай те бяха удовлетворени чрез плащане на обезщетение²¹. В случая на бивша Югославия намесата в имуществените интереси не би имала необходимия международен елемент, тъй като голяма част от отнеманията са извършени или толерирани от държавите, на които засегнатите лица са били граждани. Предоставената защита е изключително за имуществото на чужденци. Тя обаче все пак би имала известна приложимост в случаите, в които се установи наличието на такова имущество – това може да е така, когато засегнатите лица не са били граждани на бивша Югославия в който и да било от релевантните моменти, както и когато нейни бивши граждани не са придобили гражданството на отделената от нея държава, в която се намира имуществото им. Повечето засегнати лица обаче са граждани на съответната държава, в която са претърпели загубата.

Договорните задължения не са сведени единствено до чуждите граждани, но приложимостта им е значително ограничена от обстоятелството, че те са били поети, ако това въобще е станало, след настъпването на повечето от разглежданите събития. Така Международният пакт е влязъл в сила за повечето такива държави през 1976 г., а тези, които са ратифицирали Европейската конвенция, са го направили след 1992 г.²² Отнемането на собственост по време на комунистическите режими бе общо взето завършено към първата от тези дати и с положителност бе отдавна преустановено към втората. Това е от най-голямо значение във връзка с възможността за позоваване на имуществената гаранция по чл. 1 от Протокол № 1 по отношение на отнето имущество. Всяко такова действие, което е било законно в конкретната държава по съответното време, ще бъде прието за завършен акт, настъпил преди поемане на задължението по Протокола, въпреки че загубата на собствеността е трайна и е възможно днес да се усеща също толкова остро, колкото и по времето на отнемането. Тъй като поетото задължение действа само занапред, на него не може да се прави позоваване дори и тогава, когато може да се докаже, че условията за констатиране на нарушение се изпълнени в друго отношение²³. Този подход вече доведе до

²¹ Искане може да бъде направено само от държавата, чиито гражданин е собственикът, и не е задължително такава държава винаги да има интерес да го направи. Виж споразумението, сключено между Албания и Съединените щати, 34 *ILM* 595 (1995).

²² Сега Беларус е единствената бивша комунистическа държава в Европа, която все още не е ратифицирала Европейската конвенция, но е страна по Международния пакт. Международните стандарти за правата на човека (включително Европейската конвенция преди ратифицирането ѝ) бяха направени приложими по отношение на Босна-Херцеговина чрез Дейтънското мирно споразумение, Annex 6 to the *General Framework Agreement for Peace in Bosnia-Herzegovina*, 35 *ILM* 75 (1996). За процеса на решаване на имуществените въпроси в Босна-Херцеговина виж M Cox, *The Right to Return Home: International Intervention and Ethnic Cleansing in Bosnia and Herzegovina*, (1998) 47 *ICLQ* 599 и H van Houte, 'Mass Property Claim Resolution in a Post-war Society - The Commission for Real Property Claims in Bosnia and Herzegovina', (1999) 48 *ICLQ* 625.

²³ Липсата на обезщетение може да бъде фатален недостатък, докато на наличието на обществен интерес вероятно ще се погледне либерално.

обявяването на редица жалби по Европейската конвенция за недопустими *ratione temporis*²⁴.

От друга страна, всяко отнемане, което е било изначално противозаконно и този недостатък не е бил поправен преди влизане в сила на Конвенцията, ще се разглежда като продължаващо нарушение на нейните разпоредби. Така то може да бъде предмет на успешна жалба в Страсбург. Единственият случай, в който това е било установено до момента, е делото *Vasilescu срещу Румъния*²⁵, където полицията е отнела незаконно ценности и всички опити за инициране на производство за връщането им са били осуетени. Европейският съд по правата на човека е приел, че пълната загуба на възможност жалбоподателката да се разпорежда с имуществото си, заедно с неуспеха на всичките опити за поправяне на това положение, са достатъчни, за да съставляват *de facto* конфискация, несъвместима с правото на необезпокоявано ползване на собствеността, гарантирано с чл. 1 от Протокол № 1. Този извод би бил приложим също и към земя или помещения, които са били завзети от държавните власти без каквото и да било правно основание²⁶ или по отношение на които тази мярка е била отменена след релевантния момент, така че един изгубен титул е бил възстановен²⁷.

По-малко вероятно е моментът на ратификация да осуети възможността за позоваване на други права в защита на имуществените интереси – не защото забраната за обратно действие на договорите може да бъде заобиколена по някакъв начин, а защото относимите събития обикновено ще се окажат настъпили след приемането на разпоредбите им. Това е особено вярно по отношение на реституционните мерки, тъй като те бяха приети след ратифицирането на

²⁴ Виж *Malhous v Czech Republic*, 12 декември 2000 (решение по допустимостта), *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v Germany*, 12 юли 2001, *Gratzinger and Gratzingerova v Czech Republic*, 10 юли 2002 (решение по допустимостта), *Polacek and Polackova v Czech Republic*, 10 юли 2002 (решение по допустимостта), *Jantner v Slovakia*, 4 март 2003, *Des Fours Walderode v Czech Republic*, 4 март 2003 (решение по допустимостта) и *Harrach v Czech Republic*, 27 май 2003 и 18 май 2004 (решения по допустимостта). Виж също изводите на бившата Комисия по правата на човека в Appl Nos 7655/76, 7656/76 и 7657/76, *X, Y and Z v Federal Republic of Germany*, (1977) 12 DR 111, Appl No 7742/76, *A, B and A S v Federal Republic of Germany*, (1978) 14 DR 146, Appl Nos 188890/91, 19048/91, 19049/91, 19342/92 и 19549/92, *Mayer and Others v Germany*, (1996) 85 DR 5, Appl No 23131/93, *Brežny v Slovak Republic*, (1996) 85 DR 65, Appl No 25497/94, *Lupulet v Romania*, (1996) 85 DR 126 и Appl No19918/92, *Geidel v Germany*, (1997) 88 DR 12.

²⁵ *Vasilescu v. Romania*, 22 май 1998.

²⁶ Както е в *Papamichalopoulos v Greece*, 24 юни 1993.

²⁷ Това е основанието за решението по *Brumarescu v Romania*, 28 октомври 1999, където правото на собственост върху имота е било възстановено по силата на съдебно решение, обявило национализацията му за нищожна, но последваща отмяна на това окончателно съдебно решение е направила невъзможно легитимирането на жалбоподателя като собственик. Подобни са изводите по *Zwierzynski v Poland*, 19 юни 2001, *Potocka and Others v Poland*, 4 октомври 2001, *Curutiu v Romania*, 22 октомври 2002, *Wittek v Germany*, 12 декември 2002, *Forrer-Niedenthal v Germany*, 20 февруари 2003, *Prodan v Moldova*, 18 май 2004 и *Buzatu v Romania*, 1 юни 2004. Трябва да се отбележи, че санирането на недостатъците, което съответно е пречка да се иска връщане или обезщетяване, може да бъде приемливо само ако става дума за формални или незначителни такива и полученото срещу отнемането плащане сочи, че наложеното на засегнатите лица бреме не е било непропорционално – виж делата *Wittek* и *Forrer-Niedenthal*. По първото от тях бенефициентите по санираното отчуждение са били частни лица, но по второто бенефициент е била държавна структура.

Международния пакт, а в някои случаи и на Европейската конвенция²⁸. Същото обаче ще бъде и положението при производство за връщане на собственост, отнета без каквото и да било правно основание. Така по делото *Василеску* е констатирано и нарушение на чл. 6, тъй като не е съществувал съд, задоволяващ изискванията на тази разпоредба за независимост, пред който жалбоподателката да може да предяви искането си за връщане на отнетите ценности²⁹.

Разпоредбите на Международния пакт са били приложими през цялото време на събитията в бивша Югославия, но, както се каза, те не включват конкретна защита на собствеността. Европейската конвенция обаче в крайна сметка бе приета от всички държави, които се разроиха от Югославия³⁰, и гаранцията за собствеността може да се разглежда като приложима по отношение на много от предприетите след това мерки на отнемане, контрол и намеса, независимо дали са имали правно основание. Това е така, защото предприетите без правно основание мерки биха задоволени изискването нарушението да продължава след ратификацията, а онези, които са били законни, но не са били предприети като постоянни, могат да бъдат подложени на преценка, за да се провери дали продължава да съществува оправдание за съответната намеса.

Естеството на имуществения интерес

Понятието за собствеността, защитена от [чл. 1 от Протокол № 1](#), е доста широко, но едва ли би обхванало всички интереси, засегнати от извършеното отнемане на собственост, най-малкото що се отнася до бивша Югославия. Няма съмнение, че всичките земи, помещения и стоки, отнети през комунистическата ера, се включват във възприетото от Европейския съд по правата на човека разбиране за притежания по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1. Наистина, Съдът е третираше това понятие като приложимо и по отношение на невеществени имуществени интереси – примерно дългове, признати със съдебно решение, патенти и дялове, и дори е проявил готовност да приеме, че то обхваща някои права върху вещи, които не съставляват право на собственост³¹, и граждански претенции, които не са били съдебно установени³². Въпреки това, важният във всички случаи елемент е бил по-

²⁸ Допълнително ограничение, свързано с времето, съществува по Европейската конвенция – жалби могат да се подават в 6-месечен срок от окончателното решение по предмета на твърдяното нарушение. Такъв срок не съществува за аналогичните индивидуални жалби по Първия факултативен протокол към Международния пакт.

²⁹ Намесата във връзка с възможността на един собственик да инициира производство би обосновала и успешно искане по чл. 6 – виж [The Holy Monasteries v Greece](#), 9 декември 1994 (предоставен на държавен орган контрол върху производството) и [Canea Catholic Church v Greece](#), 16 декември 1997 (прекратена правосубектност).

³⁰ В случая на Босна-Херцеговина това стана първоначално по силата на Общото рамково споразумение, № 22. Европейската конвенция обаче е част от международните стандарти за правата на човека, приложими в течение на временното управление, установено в Косово съгласно Резолюция 1244 от 10 юни 1999 г. на Съвета за сигурност.

³¹ Виж [Gasus Dosier-und Fördertechnik GmbH v Netherlands](#), 23 февруари 1995.

³² Виж [Pressos Compania Naviera](#), 20 ноември 1995, касаещо претенции срещу лоцманите, отговорни за сблъсквания на кораби в зона, в която държавата организира лоцманското обслужване, като тя се опитала да избегне евентуалната си отговорност чрез ретроспективното ѝ изключване по законодателен път. Навярно е от значение, че в този случай фактическото основание за отговорността не е било предмет на спор и следователно сблъскванията са могли да се разглеждат като породили

скоро установеното от закона право на нещо конкретно, отколкото характеристиката му по националната нормативна уредба относно имуществените отношения. Може да се приеме, че именно този елемент отсъства в много случаи в бивша Югославия, където засегнатото “притежание” често е жилищна сграда обществена собственост, а лишеното лице е имало някакъв неподлежащ на продажба интерес в тази сграда, без обаче да има определени права върху конкретния апартамент, който заема³³. Възможно е интереси, потенциално сравними с тези специфични наемни отношения, да са достатъчни, за да влезе в действие защитата на правото на зачитане на жилището. Европейската комисия по правата на човека обаче е проявила неохота да ги третира като съставляващи “собственост” по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1³⁴, а до момента Европейският съд, без да прави окончателно заключение, клони към същото становище³⁵, макар да не му се е налагало да се произнесе пряко по въпроса³⁶.

Босненската камара по правата на човека обаче по много поводи е показала готовност да приеме правото на обитаване/наем за притежание по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1. По тези дела³⁷ апартаменти са били обявени за изоставени и са били

непосредствено и безспорно право на обезщетение – имуществен интерес, подлежащ на защита. Сравни неохотата на Съда в *National & Provincial Building Society v United Kingdom*, 23 октомври 1997, да достигне до категорично заключение по въпроса дали при наличието на спор по правната страна едно вземане съставлява притежание.

³³ Собственост в класическия смисъл все пак съществува по отношение на някои имущества – виж *Bejdic v. Republika Srpska* (1999) 6 IHRR 834 и *Blentic v. Republika Srpska* (1999) 6 IHRR 583.

³⁴ Виж Appl No 11716/85, *S v United Kingdom*, 47 DR 274 (1986), където хомосексуална жена не можела да встъпи в правата на партньорката си, и Appl No 19217/91, *Durini v Italy*, 76 DR 76 (1994), където, съгласно волята на завещателя, при смърт собствеността преминавала автоматично от един низходящ от мъжки пол към следващия, оставяйки семейството на първия без дом. Виж също мнението на Съда в *J L S v Spain*, 27 април 1999 (решение по допустимостта), че правото на живеене в определен имот, без носителят му да е негов собственик, не съставлява “собственост” по смисъла на чл. 1. Делото касае опита на един войник да остане в жилище, чието ползване му било предоставено предвид предизвиканите от честите прехвърляния на служба трудности за настаняване. Въпросът дали е налице “собственост” не се поставя, след като веднъж е бил сключен договор за продажба, макар обитателят все още да не е станал действителен собственик – виж заключението на Босненската камара по правата на човека за нарушения на чл. 1 от Протокол № 1, когато такива договори впоследствие са били анулирани с обратна сила, без заплащане на обезщетение, в *Bulatovic v Bosnia and Herzegovina* (1999) 6 IHRR 573, *Kalinčević v Bosnia and Herzegovina* (1999) 6 IHRR 868 и *Medan, Bastjanović and Marković v Bosnia and Herzegovina* (1999) 6 IHRR 562. В *Bulatovic* и *Kalinčević* е имало и още нарушения на чл. 1 от Протокол № 1, произтичащи от заплахата за евикция на обитателите, тъй като прилагането по отношение на тях на правомощията относно “изоставена собственост” не е зачело имуществените им права.

³⁵ Виж *Sorić v Croatia*, 16 март 2000 (решение по допустимостта) – случай, касаещ невъзможността да се закупи представляващ частна собственост апартамент, върху който е установена фактическа власт, ползваща се със защита, подобна на осигурената на носителите на права на обитаване/наем. Съдът е приел, че жалбоподателят “не е и никога не е бил собственик на въпросния апартамент”, и е намерил чл. 1 от Протокол № 1 за неприложим.

³⁶ Дела като *Jorgić v Croatia*, 15 май 2002, *Momčilović v Croatia*, 27 септември 2001 и *Rudan v Croatia*, 13 септември 2001 (решения по допустимостта) не са се увенчали с успех поради изискването *ratione temporis*, а искането в единствения случай, приет за разглеждане по същество – *Blečić v Croatia*, 29 юли 2004 – се отнася само за посегателството върху правото на зачитане на жилището по чл. 8.

³⁷ Виж *M J v Republika Srpska*, СН/96/28, 7 ноември 1997, *Kesešević v Federation of Bosnia and Herzegovina*, СН/97/46, 10 септември 1998, *Eraković v Federation of Bosnia and Herzegovina*, СН/97/42, 15 януари 1999, *Onić v Federation of Bosnia and Herzegovina*, СН97/58, 12 февруари 1999, *Gogić v*

предоставени на други лица при обстоятелства, в които или обитателят/наемателят е бил отстранен незаконно от въоръжена група, или просто е напуснал поради опасните условия в момента, след което е имало трудности с възвръщане на фактическата власт³⁸. За да достигне до заключението си, че става дума за притежание, Камарата е акцентирала върху възможността на носителя на правото на обитаване/наем да държи съответния имот неограничено, а в един случай, без да са направени повече уточнения, да го прехвърли при определени обстоятелства³⁹. Първото е разгледано по-специално като създаващо за обитателя/наемателя един оценен актив. Трайният характер на свързания с обитаването интерес е бил подчертан и в заключението на Камарата, че безсрочното отдаване за ползване на някои бизнес помещения също е притежание по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1⁴⁰. Наистина, всички изводи по жилищните дела касаят пропуска интересът на обитателя/наемателя да се защити срещу друго частно лице, а не срещу държавата, и могат да се разглеждат и като подчинени на съдържащите се в тях отделни констатации, че е било нарушено правото на зачитане на жилището. Това обаче не променя факта, че според заключението на Камарата икономическият интерес, предоставен на носителя на правото на обитаване/наем по силата на законодателно утвърдената система, е достатъчно значим, за да се приеме, че съставлява притежание. Освен това, ограничената възможност за преотстъпване на конкретно право на обитаване/наем с основание може да се смята – макар обикновено да не се подчертава – за подсилващо характеристиките на това право, които позволяват то да се третира по-скоро като имуществен интерес, отколкото като нормативна клауза, действаща изключително в публичноправната сфера. Във всеки случай, публичноправният аспект на уредбата няма да попречи за възникването на имуществени права, доколкото тя поражда претенции, които могат да бъдат осъществени чрез прилагане на обективни критерии – както е например по една основана на правените вноски пенсионна система⁴¹, а вероятно дори и при такава, която не се основава на вноските, след като са били изпълнени условията за получаване на пенсия⁴².

Има обаче редица случаи на неограничени със срок разрешения за предприемане на дейност, в които въпреки това е било прието, че те не съставляват притежания, ако съответната уредба предвижда възможност за отнемането им при определени обстоятелства⁴³. По тези дела бившата Европейска комисия по правата на

Republika Srpska, CH/98/800, 11 юни 1999 и *Stanivuk v Federation of Bosnia and Herzegovina*, CH/97/51, 11 юни 1999.

³⁸ Като невъзможност за принудително изпълнение на съдебно разпореждане в този смисъл.

³⁹ *M J v Republika Srpska*, CH/96/28, 7 ноември 1997.

⁴⁰ *Gogić v Republika Srpska*, CH/98/800, 11 юни 1999 и *Stanivuk v Federation of Bosnia and Herzegovina*, CH/97/51, 11 юни 1999.

⁴¹ *Appl No 5849/72, Müller v Austria*, (1975) 3 DR 25 и *Appl No 10653/83 и S v Sweden*, (1985) 42 DR 224. Въпросът е оставен отворен в *Appl 11285/84, Claes v Belgium*, (1987) 54 DR 88 по отношение на плащания при безработица, частично финансирани чрез социалноосигурителни вноски.

⁴² Това се подразбира в заключението по *Appl No 11543/85, Krafft and Rougeot v France*, (1990) 65 DR 51. Няма да е така обаче, когато системата се основава единствено на принципа на солидарността – *Appl 10094/82, G v Austria*, (1984) 38 DR 84.

⁴³ *Appl No 10438/83, Batelaan and Huiges v Netherlands*, (1984) 41 DR 170 (разрешение за лекар да приготвя лекарства), *Appl No 10748/84, M v Federal Republic of Germany*, (1985) 44 DR 203 (разрешение за практикуване на медицина в рамките на здравноосигурителна схема), и *Appl No*

човека е подчертала, че титулярът на съответното разрешение не може да има разумно и легитимно очакване да продължи дейността си, ако условията за това не са изпълнени или ако разрешението е отнето в съответствие с нормативни разпоредби, които са били в сила към момента на издаването му. Първата хипотеза е приета за осъществена по три дела, в резултат на конкретни действия на титуляра на разрешението⁴⁴, а втората – по едно дело, в което основанието за издаването му е престанало да съществува⁴⁵. Обстоятелството, че за да има притежание е важно да е налице най-малкото легитимно очакване, е било подчертавано от Съда и в друг контекст⁴⁶.

Положително би било възможно предоставянето на права на обитаване/наем да бъде видяно в същата светлина като току-що споменатите лицензионни случаи, тъй като условията му включват възможността правата да бъдат прекратени при неправомерно поведение на обитателя/наемателя, както и при пропуск от негова страна да поиска разрешение за пренаемане или да плати наема. Това очевидно ограничение на очакванията, които той разумно може да има, трябва обаче да се разглежда като уравновесено от съществуването на известна възможност за замяна на един апартамент с друг, от възможността на членовете на семейството не само да наследят интересите на обитателя/наемателя в случай на смърт, но и да встъпят в правата му в случай на отсъствие, както и от изричното признаване на приноса на обитателите/наематели в строителството на тяхната жилищна сграда, а не просто в жилищното устройване изобщо⁴⁷. Последното от изброените обстоятелства очевидно е признато и чрез благоприятните условия, при които се извършва приватизацията на апартаментите⁴⁸. Също така, то практически лишава жилищното устройване от признаците на социално подпомагане⁴⁹. При това разгледаните лицензионни случаи могат да бъдат отграничени още и с оглед на конституционното измерение на правата на обитаване/наем – очевидното намерение е било не просто да се предоставят неограничени със срок права, а да се постигне постоянно задоволяване

19819/92, *Størksen v Norway*, (1994) 78 DR 88 (разрешение за риболов). Тези разсъждения са приложени и в Appl No 10443/83, *C v France*, (1988) 56 DR 20, която касае възможността за спиране пенсията на държавен служител заради нарушение на определени условия.

⁴⁴ Като неправомерно поведение по *C v France* и *M v Federal Republic of Germany* и продажба на плавателен съд по *Størksen v Norway*.

⁴⁵ Като в *Batelaan and Huiges v Netherlands*, където е станало възможно изпълняването от лекари функция да бъде поета от оправомощени аптекари.

⁴⁶ Виж *Andrews v United Kingdom*, 26 септември 2000 (решение по допустимостта) (продължаваща законност на артикул, продаван в магазин), *National & Provincial Building Society v United Kingdom*, 23 октомври 1997 (потвърждаване на отнемане поради законодателна грешка) and *Nerva and others v United Kingdom*, 24 September 2002 (право върху бакшишите в ресторант).

⁴⁷ В отговор на твърденията, че е налице легитимно очакване за закупуване на апартаментите обществена собственост, правителството е изтъкнало само плащането за последното: *Dijdrovski v the «Former Yugoslav Republic of Macedonia»*, 11 октомври 2001 и *Veselinski v the «Former Yugoslav Republic of Macedonia»*, 11 октомври 2001 (решения по допустимостта).

⁴⁸ Например в Хърватия продажбите се извършваха по цени, значително по-ниски от търговската стойност, и бяха улеснени чрез предоставяне на заеми с многогодишен срок на изплащане. Освен това, техните благоприятни условия бяха допълнително подобрени в резултат на високата инфлация, последвала покупките.

⁴⁹ Все пак съществува известна защита при невъзможност за плащане на наема, но има и елемент на задължение за връщане на полученото.

на жилищните нужди на дадено лице⁵⁰. Последното може да се разглежда и като база за разграничение между правата на обитаване/наем и иначе сходната специална защита, предоставена при наеми на жилища частна собственост, по отношение на които впоследствие също не е било предвидено право на закупуване⁵¹. В тази светлина е възможно правата на обитаване/наем да се приемат за донякъде по-сходни с интереса върху картина, отменяем, за да се избегне изнасянето ѝ в чужбина, който Съдът е признал за съставляващ притежание⁵², отколкото една лицензия за предприемане на определена дейност. Така, макар да остава вярно, че обитателят/наемател не може да се счита за действително притежаващ права върху конкретния апартамент, който заема, все пак с оглед на обстоятелствата в целостта им⁵³ има разумно основание да се приеме, че съществува достатъчна връзка между правените от него плащания и една относително конкретна претенция за апартамент⁵⁴. За такъв обитател/наемател може да се смята, че има икономически интерес, достатъчно определяем, за да представлява притежание по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1, макар да не е вероятно всички форми на наем да бъдат разгледани по подобен начин от Европейския съд⁵⁵. Това би било вярно за съпрузи, когато и двамата са имали права на обитаване/наем, но зависещият от обстоятелствата характер на интереса на членовете на семейството би ги направил недостатъчно сигурни, за да могат да бъдат приети и за притежания.

Може би известна модификация дори и на изискването за наличие на право може да се открие в [Гайгусуз срещу Австрия](#)⁵⁶, където Европейският съд е проявил готовност да приеме правото на неотложна помощ – нормално съществуващо само ако едно лице е правило съответни вноски във фонда за осигуряване при безработица – за имуществено право, без да е необходимо позоваване единствено на връзката между това право и задължението за плащане на вноски. Поради това Съдът е намерил нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 във връзка с чл. 14 от Конвенцията, тъй като на жалбоподателя е отказана помощ с мотива, че уредбата изключва лица, които не са граждани на страната. Съдът е приел, че за това не съществува разумно и обективно оправдание. В случая е било важно, че лицето, което не е гражданин, е заплащало вноски също като гражданите, но все пак е било третирано различно. Това

⁵⁰ Така чл. 64(1) от Конституцията на Социалистическа федеративна република Югославия гарантираше, че правото, придобито от гражданин върху апартамент обществена собственост, ще му осигури постоянното ползване на този апартамент с цел задоволяване на личните му и семейни жилищни нужди. Тази гаранция бе възпроизведена и в конституциите на федералните единици, напр. чл. 242 от тази на Социалистическа република Хърватия.

⁵¹ Виж неуспешното атакуване на това изключване в *Sorić v Croatia*, 16 март 2000 and *Strunjak v Croatia*, 5 октомври 2000 (решения по допустимостта).

⁵² *Beyeler v Italy*, 5 януари 2000.

⁵³ Виж отказа отделни елементи в един договор за апартамент (право на възстановяване на нарушената фактическа власт и лицензионна такса) да се признаят за притежания в Appl No 15434/89, *Antoniades v United Kingdom*, (1990) 64 DR 232.

⁵⁴ За разлика от пенсиите за инвалидност, предвидени по основана на солидарността система за социално осигуряване, предмет на Appl No 10971/84, *Vos v Netherlands*, (1985) 43 DR 190.

⁵⁵ Като много по-конвенционалната форма на наемни отношения по Хърватския закон за наем на жилища (Държавен вестник, No 91/96). Трябва да се отбележи също така, че Европейският съд е проявил готовност да приеме, че са налице притежания в случай на незаконно създадено градче от бараки (*Önervildiz v Turkey*, 18 юни 2002) и в случай на разрешение за извършване на търговска дейност в помещения, за чиято собственост има правен спор (*Iatridis v Greece*, 25 март 1999).

⁵⁶ *Gaygusuz v. Austria*, 16 септември 1996.

може да се разглежда като пример за потенциала на забраната за дискриминация да разшири приложното поле на едно право, когато различното третиране в неговата сфера не може да бъде оправдано⁵⁷. Следователно, ако възстановяване на фактическата власт върху жилище обществена собственост е отказано на забранено основание за дискриминация, като етнически произход или религия, това може да се окаже важен допълнителен фактор в подкрепа на едно оплакване по чл. 1 от Протокол № 1⁵⁸.

Все пак, важността, която се придава на съществуването на право, означава, че политическият ангажимент за реституция би бил недостатъчен, за да обуслови наличието на притежание по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1⁵⁹. Освен това обстоятелството, че съответното законодателство поставя граници що се отнася до това кой ще се ползва от връщане на имуществото или обезщетяване, едва ли може да даде основание за успешно твърдение за дискриминация по смисъла на Конвенцията. Това е така, защото позоваване на нейния чл. 14 може да се прави само ако евентуално установеното различно третиране засяга самостоятелно право – макар и да не е необходимо съответният интерес да би бил приет за нуждаещ се от защита при отсъствие на дискриминация – а няма да се приеме, че валидното отнемане на собственост преди Конвенцията и протоколите ѝ да са станали приложими и оставило някакъв интерес, който може да бъде засегнат в този смисъл⁶⁰.

Трябва да се има предвид също така, че приемането на уредба, която предвижда реституция или обезщетяване, макар да не съществува такова право, би било достатъчно, за да създаде притежание по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1⁶¹.

Нарушения и средства за поправянето им

Фактът, че международните стандарти не са приложими в много случаи на лишаване от собственост, неизбежно изключва установяването на нарушение, а следователно и изискването то да бъде поправено чрез реституция или определено обезщетение. Когато обаче стандартите могат да бъдат приложени поради момента, в който е била предприета съответната мярка, или поради трайния ефект, произведен от нейната противозаконност, Европейският съд ще бъде в състояние да констатира нарушение на чл. 1 от Протокол № 1. В такива случаи реституцията несъмнено ще бъде предпочитаното разрешение, но Съдът няма конкретно правомощие да я

⁵⁷ Виж също [Inze v Austria](#), 28 октомври 1987, където Европейският съд е намерил за неприемливо правило, даващо предимство на родените от брака деца пред извънбрачните в наследяването на ферми, ако наследодателят не е оставил завещание.

⁵⁸ Въпросът за възможността да се обитава конкретен апартамент трябва да се разграничава обаче от евентуалните претенции за вещи, които се намират в него. По принцип на жертвите на етническо прочистване се е наложило да ги изоставят и затруднения при възвръщането им могат да обосноват претенция по чл. 1 от Протокол № 1.

⁵⁹ Appl Nos 188890/91, 19048/91, 19049/91, 19342/92 и 19549/92, *Mayer and Others v Germany*, (1996) 85 DR 5, Appl No 23131/93, *Brežny v Slovak Republic*, (1996) 85 DR 65, Appl No 25497/94, *Lupulet v Romania*, (1996) 85 DR 126 и Appl No 19918/92, *Geidel v Germany*, (1997) 88 DR 12.

⁶⁰ *Gratzinger and Gratzingerova v Czech Republic*, 10 юли 2002 (решение по допустимостта), *Polacek and Polackova v Czech Republic*, 10 юли 2002 (решение по допустимостта), *Jantner v Slovakia*, 4 март 2003, *Des Fours Walderode v Czech Republic*, 4 март 2003 (решение по допустимостта) и *Harrach v Czech Republic*, 27 май 2003 и 18 май 2004 (решения по допустимостта).

⁶¹ Както в [Broniowski v Poland](#), 22 юни 2004.

постанови⁶² и до момента не изглежда това да се счита за подразбиращ се елемент на задължението по чл. 46 за съобразяване с решението му. Това е очевидно от решенията по делата [Панамихалопулос](#) и *Василеску*. В първото от тях Съдът е посочил, че връщането на земята ще бъде най-ефективното поправяне на нарушението⁶³, но за в случай, че до 6 месеца не бъде извършена реституция, е присъдил обезщетение за вреди. Изпълнена е втората опция, тъй като Гърция е поддържала, че интегрирането на имота във военновременната военна структура на страната прави реституцията невъзможна. По делото *Василеску* Румъния е твърдяла, че не е в състояние да върне ценностите, защото не са били намерени във владение на който и да било орган. Така, въпреки че реституцията би била предпочитаното разрешение в случай на лишено от правно основание отнемане на собственост, на държавата е разрешено да предостави обезщетение като алтернативно средство за поправяне на нарушението⁶⁴. Все пак трябва да се отбележи, че Босненската камара по правата на човека имаше правомощието да разпреди възстановяване на владението и го направи в случаите, в които констатира нарушение както на гаранцията за собствеността, така и на правото на зачитане на дома⁶⁵. Освен това Европейският съд е признал по дела, които не са свързани със собствеността, че за да се осъществи *restitutio in integrum* може да са необходими действия, различни от плащането на обезщетение⁶⁶, а в подкрепящо становище по делото [Broniowski v Poland](#)⁶⁷ съдията Зупанчич призовава този подход да се прилага спрямо неизпълнението на задължение за предоставяне на обезщетение за загубата на собственост вследствие на “репатрирането” на население в периода между 1944 и 1953 г.

Когато отнемането е законосъобразно, но не удовлетворява международните стандарти в някакво друго отношение, също може да бъде присъдено обезщетение, а реституция най-вероятно не би била дори и препоръчана⁶⁸. По принцип сумата на предоставеното обезщетение за лишаване от собственост следва да отразява факта, че се касае за определена икономическа или социална цел, и може да се изисква сума, по-малка от пълната пазарна стойност⁶⁹. В много случаи обаче, и особено когато едно

⁶² Съгласно чл. 41 (бивш чл. 50) от Конвенцията (след измененията ѝ с Протокол № 11), Съдът може само да постанови “справедливо обезщетение”, т.е. обезщетение за вреди.

⁶³ [Papamichalopoulos v Greece](#) (Article 50), 31 октомври 1995.

⁶⁴ Този подход е бил възприет и в [Brumarescu v Romania](#) (Article 41), 23 януари 2001, *Beyeler v Italy* (*Just satisfaction*), 28 май 2002 и *Zwierzynski v Poland*, 2 юли 2002. Европейският съд е признал за легитимен избора на държавата да предостави обезщетение вместо реституция при неправомерна експроприация, когато се е произнесъл относно адекватността на платената сума по *Zubani v Italy*, 7 август 1996.

⁶⁵ Виж *M J v Republika Srpska*, СН/96/28, 7 ноември 1997, *Kesešević v Federation of Bosnia and Herzegovina*, СН/97/46, 10 септември 1998, *Eraković v Federation of Bosnia and Herzegovina*, СН/97/42, 15 януари 1999, *Onić v Federation of Bosnia and Herzegovina*, СН97/58, 12 февруари 1999, *Gogić v Republika Srpska*, СН/98/800, 11 юни 1999 и *Stanivuk v Federation of Bosnia and Herzegovina*, СН/97/51, 11 юни 1999.

⁶⁶ *Scozzari and Giunta v Italy*, 13 юли 2000 и [Assanidze v Georgia](#), 8 април 2004.

⁶⁷ 22 юни 2004.

⁶⁸ Може да не е така, ако е очевидно, че в действителност не се е целяло обслужване на твърдения обществен интерес. Това може да се приеме за сходно с едно противозаконно отнемане.

⁶⁹ Например социалната реформа, която дава основание за изискването собственикът да продаде имота си на наемателите ([James v United Kingdom](#), n 13) или за поставянето на определена индустрия под държавен контрол ([Lithgow v United Kingdom](#), 8 юли 1986). Това не означава, че една мизерна

частно лице трябва да направи жертва в полза на по-общо икономическо развитие, се очаква заплащане на пълната пазарна стойност⁷⁰. Това е била основата за изчисление и в случаите, когато не е съществувало правно основание за отнемането, дори и то да е послужило за обществена полза, както по делата [Панамихалопулос](#) и [Василеску](#)⁷¹, и така ще се подхожда към всяка подобна експроприация в Централна и Източна Европа по време на комунистическата ера или след нея.

Контролът върху ползването и намесата при необезпокояваното ползване на притежанията по принцип не налагат заплащане на обезщетение, но в конкретни случаи това може да бъде важен фактор, за да се заключи, че е бил постигнат справедлив баланс между общия и индивидуалния интерес. Така обезщетение може да не се изисква при настаняване на хора в чужд имот, за да се посрещне една непосредствена нужда, каквато възниква при конфликти или бедствия, особено ако имотът е свободен и не се отнема от самия собственик. Дори наложено общо ползване на жилището в такава ситуация вероятно няма да бъде прието за изискващо обезщетяване. В двата случая неудобствата за собственика на имота най-вероятно няма да бъдат приети за особено големи, предвид преживяваните общи затруднения. Положението обаче вероятно ще се промени, ако това се превърне в по-дългосрочна мярка и така собственикът бъде лишен от възможност да реализира стойността на въпросния имот, например като го отдаде под наем по пазарна цена. Изглежда това е изводът от акцента, който Европейският съд е поставил върху обстоятелството, че продължава да се заплаща наем, когато не е намерил нарушение при наличието на пречка за наемодателите да си възвърнат владението върху своите имоти, като част от стратегия за посрещане на жилищна нужда⁷². Възможно е, предвид по-широкия социален контекст, обезщетението да не трябва да съответства на пълната пазарна наемна цена, но пропускът загубата на собственика да се компенсират разумно вероятно ще бъде приета за налагаща му прекомерно бреме – най-малкото ако е ясно, че имотът би бил използван по този начин, ако не беше зает. Не може да има съмнение обаче, че ако настаняването или намесата са престанали да бъдат оправдани, но въпреки това продължават, обезщетението трябва да се основава на пълната пазарна наемна цена. Подобен подход би бил подходящ, ако се опровергае твърдяната цел на мярката, довела до лишаване от владението – например ако целта се окаже етническо прочистване. Нещо повече, във всички случаи следва да се очаква

сума ще бъде приемлива – монасите по делото [Holy Monasteries](#), 9 декември 1994, са имали само достъп до подчинен на дискреционни правомощия фонд за бъдещата им поддръжка и това е било очевидно произволно.

⁷⁰ Виж Appl No 10825/84, *Howard v United Kingdom* 52 DR 215 (1987), Appl No 11425/85, *Schlumpf v France*, 53 DR 76 (1987) и Appl No 24428/98, *Thor v Iceland*, 84 DR 89 (1996). Ще се очаква и обезщетение за загубите в периода на лишаването, до постановяване на решението – виж *Guillemin v France (Article 50)*, 2 септември 1998.

⁷¹ Пълната пазарна стойност е изискана и по *Zubani v Italy*, 7 август 1996, след като незаконна експроприация е била легализирана по законодателен път. Освен това, такъв подход при обезщетяването се изисква и по международното обичайно право, когато отнемането е лишено от правно основание. За преглед относно обезщетяването при експроприация изобщо, виж С F Amerasinghe, 'Issues of Compensation for the Taking of Alien Property in the Light of Recent Cases and Practice', (1992) 41 *ICLQ* 22. Може да се поиска реституция, но тя рядко е основата, на която се уреждат споровете. Виж I Brownlie, *State Responsibility (Part 1)* (Oxford, Clarendon Press, 1983), стр.211.

⁷² Виж делата, обсъдени в раздела "Конкуриращи колективни и други индивидуални интереси" по-долу.

държавата да осигури поправка на всяка вреда, претърпяна по време на завземането на имота (било от нейните фондове, било по друг начин). Не бива да се забравя също така, че общото международно право изисква заплащане на компенсация за загубената възможност за ползване и за нанесените вреди на имущество, собственост на чужденци, което е реквизирано при извънредно положение, и плащанията няма да бъдат непременно подложени на същата преценка за наличие на баланс. Предположението, което е в основата на всяко временно отнемане на владението, е че в крайна сметка то ще бъде възстановено. Когато това продължи неуместно, положението в крайна сметка ще се превърне в действителна експроприация и разгледаните принципи ще станат приложими.

Доколкото правото да се обитава държавен жилищен имот не се разглежда като притежание по смисъла на чл. 1 от Протокол № 1, лишеният от държането обитател може все пак да се позове на правото на зачитане на жилището както по Европейската конвенция, така и по Международния пакт. Нарушението на това право със сигурност ще изисква обезщетяване за произтичащите имуществени и неимуществени вреди⁷³, но макар най-ефективното поправяне на нарушението да би било възстановяването на фактическата власт⁷⁴, предоставянето на друго подобно жилище несъмнено би било сметено за приемливо.

Евентуално нарушаване на правото на справедлив процес и на забраната за дискриминация в процеса на окончателно или временно отнемане на собственост би било фактор, опорочаващ въпросната мярка от гледна точка на международните стандарти и изискващ поправка на нарушението по вече обсъдения начин. Тези нарушения обаче могат и сами по себе си да бъдат приети за изискващи присъждането на обезщетение⁷⁵.

ОГРАНИЧЕНИЯ ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА РЕСТИТУЦИЯ

Макар да няма задължение за реституция, съществуват съображения, които могат да окуражат или да обезкуражат една държава да предприеме подобна мярка. Някои от тях може да са просто въпрос за претегляне на различни политически опции. Поправянето на несправедливости обаче може да доведе и до намеса при упражняването на други права – било такива, които произтичат от акта на отнемане на собственост, било такива, които стандартите за правата на човека гарантират самостоятелно. В повечето случаи те едва ли ще бъдат абсолютна пречка за реституция, но със сигурност ще поставят граници относно начина, по който тя да бъде осъществена.

Конкуриращи колективни и други индивидуални интереси

⁷³ Виж *López Ostra v Spain*, 9 декември 1994.

⁷⁴ Виж подхода на Босненската камара по правата на човека, обсъден по-горе в бел. № 64.

⁷⁵ Констатирането на нарушението обаче често се приема за достатъчно удовлетворение за претърпените неимуществени вреди.

Несъмнено съществува значителен индивидуален, както и колективен интерес от извършването на пълна реституция след експроприация⁷⁶ или след временни мерки на намеса или контрол. За конкретните лица ще е налице или поправяне на неправда, или най-малкото възвръщане на контрола върху имуществото им. Реституцията може да обслужи и по-широкия интерес от осъждане и поставяне край на аномалните условия, като възстанови доколкото е възможно *status quo ante*, както и от стимулиране на икономиката чрез инициативата на тези, които получават обратно собствеността си, а може и да допринесе за установяването на общество, основано на демокрацията и правовия ред. Реституцията обаче ще има отражение и върху лицата, които са във владение в момента, особено когато именно тяхното положение е предизвикало отменената или преустановена мярка. Освен това, поне при някои обстоятелства е възможно колективният интерес да изисква заеманият имота да остане във владение, особено ако там е било установено успешно предприятие, от което зависи прехраната на други хора. Това са въпроси, които трябва да се решат или са били решени при осъждането на подхода към реституцията. В случая на експроприирано имущество има, както бе казано, място за избор дали въобще да бъде извършена реституция. Когато обаче отнемането или намесата са били замислени като временни мерки, реституцията трябва да бъде крайната политическа цел, макар да изглежда, че международното право на правата на човека ще приеме обезщетяването като заместител. Въпреки това, индивидуалните и колективни интереси не действат просто като политически съображения – възможно е те да породят и права или оправдания за ограничаването им, които да бъдат изтъкнати като противовес на изискването за реституция.

В случая на експроприация, значителна трудност може да възникне от обстоятелството, че междувременно трето лице е придобило право на собственост върху имуществото, чиято реституция се иска или планира. Един опит това имущество просто да бъде прехвърлено обратно на първоначалния собственик може да има за резултат нарушение на чл. 1 от Протокол № 1, ако това стане след поемането на задълженията по него. Случаят със сигурност ще бъде такъв, ако не се заплати обезщетение, но дори и да се заплати, въпросът, който все пак ще трябва да се реши във всеки отделен случай, ще бъде за намирането на справедлив баланс между засегнатите интереси⁷⁷. Възможно е, когато имуществото представлява само

⁷⁶ Виж *Ceskomoravská Myslivecká Jednota v Czech Republic*, 23 март 1999 (решение по допустимостта), където законът е изисквал сдружението-жалбоподател да върне имот, закупен от него една година след национализирането му без на национализирания собственик да е заплатено обезщетение. Съдът е намерил жалбата за недопустима, тъй като лишаването на жалбоподателя от собственост е извършено не само в интерес на частни лица (а именно първоначалния собственик или неговите наследници), но и в общ интерес, защото утвърждава ценностите на демократичното общество, осигурявайки поправяне на една експроприация без обезщетение. Виж подобните заключения в *Honecker, Axen, Teubner and Jossifov v Germany*, 15 ноември 2001 (решение по допустимостта), *Pincova and Pinc v Czech Republic*, 5 ноември 2002, *Zvolsky and Zvolska v Czech Republic*, 12 ноември 2002 и *Jahn and Others v Germany*, 22 януари 2004. Но за осъждане съществото на реституцията виж 'A Forum on Restitution', 2,3 *EECR* 30 (1993).

⁷⁷ По делото *Ceskomoravská Myslivecká Jednota v Czech Republic*, 23 март 1999 (решение по допустимостта) е било важно, че жалбоподателят, лишен от собственост в полза на предишния собственик, е получил обратно платената покупна цена и наред с това е можел да иска от лицата, ползващи се от реституцията, обезщетение за разликата до актуалната цена на имота. Сравни констатациите за нарушения на чл. 1 от Протокол № 1 в *Pincova and Pinc v Czech Republic*, 5 ноември

икономически потенциал (като фабрика или земя, подходящи за развитие), да не следва да се приеме, че съществува належаща нужда за връщането му на първоначалния собственик. От друга страна, силата на връзката на първоначалния собственик (или на наследниците му) с имот като семеен дом или определена ценна семейна вещ, може да промени баланса в полза на реституцията, но загубата на дома на настоящия обитател също не може да бъде игнорирана⁷⁸. Пълната пазарна цена без съмнение би била подходящият стандарт за обезщетяване, когато третото лице е платило справедлива цена за имота, тъй като в противен случай то ще трябва да понесе тежестта да заплати за една колективно причинена неправда. Може обаче да не съществува необходимост от обезщетяване, освен за евентуални подобрения, ако придобиването на третото лице всъщност е станало посредством порочна практика на предишния режим.

Бихме могли да си помислим, че положението няма да е толкова проблематично, когато имотът продължава да бъде държавна собственост, но и в този случай е възможно той да е станал нечие жилище. При такива обстоятелства безусловното право на реституция може да създаде жилищен проблем за въпросното лице или за неговото семейство. Това, разбира се, няма да попречи на прехвърлянето на собствеността, но колективният интерес може да оправдава известно ограничение върху действителното възстановяване на владението, както е станало във вече разгледани от Европейския съд аналогични случаи, касаещи евикция след изтичане срока на наемни отношения и допълнително обсъдени по-долу⁷⁹. В действителност, освен че държавата може да използва това като оправдание за отлагане на реституцията, също така и настоящият обитател може да подаде оплакване пред международен орган, основано на правото на зачитане на дома, ако националните власти са позволили безусловно отстраняване⁸⁰. Дали такова оплакване може да се базира също и на чл. 1 от Протокол № 1, несъмнено ще зависи от основанието, на което е бил държан имотът – както вече бе отбелязано, обитаването на голяма част от държавните жилища често не се основава на право по отношение на конкретни помещения. Все пак, в никой от двата случая не е вероятно позоваването на такива права да представлява достатъчно оправдание, за да се откаже на първоначалния собственик реституиране на съответния му имот. Въпреки това, вероятно ще се

2002, [Zvolsky and Zvolska v Czech Republic](#), 12 ноември 2002 и *Jahn and Others v Germany*, 22 януари 2004. В *Pincova and Pinc* отстранените собственици са получили само цената, която са платили за имота, без да се държи сметка за неадекватността на тази сума от гледна точка на целта те да придобият ново жилище. В *Zvolsky and Zvolska* и *Jahn* въобще не е било предвидено заплащане на обезщетение на отстранените собственици. В *Pincova and Pinc* Европейският съд е приел също така, че се изисква обезщетение за неимуществените вреди, които жалбоподателите са претърпели в резултат на лишаването им от техния единствен имот.

⁷⁸ Такава загуба е била важно съображение в *Pincova and Pinc v Czech Republic*, 5 ноември 2002, където е намерено нарушение на чл. 1 от Протокол № 1, но не и на чл. 8.

⁷⁹ Виж [Scollo v Italy](#), 28 септември 1995, *Spadea and Scalabrino v Italy*, 28 септември 1995 и *Velosa Barreto v Portugal*, 21 ноември 1995. Виж също Appl No 11661/85, *Stiftelsen Akademiska Foreningens Bostader i Lund v Sweden*, 53 DR 163 (1987) и Appl No 14857/89, *Gurel v Turkey*, 67 DR 285 (1990).

⁸⁰ Важността на правото на зачитане на дома на дадено лице е все по-широко признавана – виж *Buckley v United Kingdom*, 25 септември 1996, където е прието, че това право може да възникне дори от незаконното заемане на земя.

изисква алтернативно настаняване и дори обезщетяване на обитателя, преди да се осъществи реституцията⁸¹.

Ограничения върху ползването на притежаван от дадено лице имот, който никога не заема, са били приети за допустими в случай на загриженост да се осигури достатъчна възможност за настаняване на работещите на определено място⁸². Подобен подход е възприет и при наличието на проблеми, свързани с пренаселеност⁸³, а същият начин на разсъждение може да се използва и за да се оправдае отлагането на реституцията дори тогава, когато един конфликт с непосредствените му проблеми е приключил, но все още има недостиг на жилища. Такъв недостиг обаче не трябва прекалено лесно да се приема за даденост⁸⁴. Все пак, допълнително съображение за отлагане на реституцията вероятно може да се извлече от принципно одобрителната реакция на Европейския съд по отношение на разпоредби, спиращи изпълнението на евикции, като единствените изключения са случаите, в които наемателят не е платил наема или собственикът се нуждае от апартамента, за да живее в него собственото му семейство. Общият интерес, за който се признава, че е обслужен по този начин, е безспорно нуждата хората да бъдат жилищно устроени – задължение по Международния пакт за икономически, социални и културни права⁸⁵, а доколкото това е подходящо, несъмнено ще зависи от конкретните обстоятелства в съответната страна. Простото твърдение, че в момента собственикът се нуждае от имота, няма да бъде прието за достатъчно да оправдае отстраняването – трябва да се изследват действителните обстоятелства и желанието на собственика за по-комфортен дом, когато той вече е подходящо устроен с жилище, макар и заедно с други членове на семейството, вероятно няма да се приеме за налагащо мярката⁸⁶. Това със сигурност може да се разглежда като част от търсенето на справедлив баланс – собственикът все още получава доход и има къде да живее, а не се предизвиква жилищна криза⁸⁷. Колкото и приемливо да изглежда това на пръв поглед, в разглежданите случаи Европейският съд като че ли често е пренебрегвал факта, че мерките са били регулярно прилагани в продължение на близо 40 години, без сериозни доказателства за взети алтернативни мерки за борба с твърдяната жилищна криза – държавното строителство е можело да облекчи проблема, но очевидно е бил предпочетен по-лесният начин с бремето да бъдат натоварени собствениците. Така се е стигнало до положението те да понесат прекалено голяма тежест заради нещо, което всъщност е проблем на общността. По-наскоро, по делото *Immobiliare Saffi v Italy*⁸⁸ Съдът е признал, че възприетият в Италия подход, в резултат на който за наемодателя може да се окаже почти невъзможно да възвърне владението си върху жилищен имот, освен когато му е необходим за собствено ползване, може да се окаже прекалено лишен от гъвкавост.

⁸¹ Никое от тези условия няма да е необходимо, ако съществува достатъчен период, през който въпросът може да се уреди по друг начин.

⁸² Appl No 6202/73, *X and Y v Netherlands*, 1 DR 66 (1975).

⁸³ Appl No 7456/76, *Wiggins v United Kingdom*, 13 DR 40 (1978) и *Gillow v United Kingdom*, 14 септември 1987.

⁸⁴ Категорични доказателства за твърдения проблем не са съществували по делото *Gillow*.

⁸⁵ Чл. 11.

⁸⁶ Както е по *Velosa Barreto v Portugal*, 21 ноември 1995.

⁸⁷ Известен акцент е поставян и върху конкретните нужди на наемателите в случая.

⁸⁸ 28 юли 1999.

Освен това, той е поставил под съмнение приемливостта на положението, създадено със спирането на процеса на евикции, когато продължителността му е значителна⁸⁹.

Последното заключение, по-специално, сочи, че се приема за допустимо изтичането на известен срок преди един имот, използван за подслоняване на бездомни след конфликт, да трябва да бъде върнат на първоначалния си собственик или обитател. Същевременно обаче то подсказва, че колкото по-дълго трае това, толкова по-щателно трябва да бъде изследването на изтъкнатото оправдание⁹⁰. Наред с това, винаги трябва да се отдава сериозно значение на настоящите жилищни нужди на “временно” лишеното от владение лице. При тази преценка може би не е разумно да се акцентира прекалено върху нуждите на лицата, които действително са живеели в имота по времето, когато им е бил отнет, за сметка на онези, които не са го обитавали. Трябва да се отбележи, че един имот може да се приеме за дом на дадено лице, дори и то да не живее в него по времето, когато се осъществява намесата. Така по делото *Гилоу срещу Обединеното кралство*⁹¹ съпрузи, лишени от възможността да живеят в къщата си поради продължителното им пребиваване в чужбина, действително отсъствали почти деветнадесет години. Те работели извън страната, но винаги възнамерявали да се върнат в къщата си, държели в нея мебелите си и я считали за своя постоянна база. По мнение на Европейския съд те са запазили достатъчно връзки, за да може да се приеме, че тя е техният дом и не е било установено достатъчно оправдание за препятстването на завръщането им да живеят в нея, независимо от проблема с пренаселеността на острова, на който се намира. Въпреки че все още е напълно уместно да се осъществи временна намеса в установени права, за да се реагира на непосредствена криза⁹², и въпреки че интересите на временно устроените не трябва да се пренебрегват, все пак основната отговорност към тях е на държавата, а не на лицето, което се стреми да си върне жилището. Освен това, не е приемливо загубата на фактическата власт да бъде придружена и от загуба на дохода, който следва да се получава от имота, освен за най-кратък период – трайното лишаване от доход и от друг начин на ползване в крайна сметка ще се превърне в действително лишаване от собственост и вече разгледаните правила ще станат приложими⁹³.

Справедлив процес

⁸⁹ Повече от 11 години по делото *Immobiliare*.

⁹⁰ Виж [Loizidou v Turkey](#), 18 декември 1996, където не е било доказано по какъв начин нуждата отново да бъдат подслонени преместени турски кипърци-бегълци и обсъждането на имуществените права в преговори между общностите могат да оправдаят трайния отказ на достъп до имоти, собственост на гръцки кипърци, в окупираната от турските сили част на Кипър. Поради изключителния характер на положението в Северен Кипър обаче, трайната невъзможност за достъп не е достигнала необходимата степен, за да съставлява лишаване от собственост.

⁹¹ [Gillow v United Kingdom](#), 14 септември 1987.

⁹² Виж *Bejdic v Republika Srpska*, (1999) 6 IHRR 834, където целта на закон, предвиждащ временно настаняване на бежанци на излишна жилищна площ, е приета за легитимна, но конкретното настаняване е довело до нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 поради пропуската да се вземе под внимание, че въпросният апартамент се обитава от сина на собственика и семейството му, които били незаконно отстранени. Виж също обсъждането на делата *Bulatovic* и *Kalinovic* в бел. п 34, както и Appl No 8363/78, *X v Federal Republic of Germany*, 20 DR 163 (1980) и Appl No 6125/73, *X and Y v Federal Republic of Germany*, 7 DR 51 (1976).

⁹³ Виж *Guillemin v France*, 21 февруари 1997.

Всяка законодателна уредба, която предвижда, че или трябва да се осъществи някаква форма на реституция, или трябва да се плати обезщетение за отнетата собственост, макар и да не съществува задължение това да бъде сторено, трябва да обръща специално внимание на производствата за разглеждане на исканията. Това е така, защото паричният или вещен интерес, за който става дума, е достатъчен, за да съставлява “гражданско право” по смисъла на чл. 6 от Европейската конвенция или предмет на “граждански процес” по смисъла на чл. 14 от Международния пакт и следователно се ползва от гаранцията за справедлив процес, която и двата текста установяват. От особено значение в тази насока е предвиждането на подходящи мерки, за да се осигури, че въпросът ще бъде разгледан от независим и безпристрастен съд, при подходяща преценка на доказателствата и, по-специално, при възможност за искателя да представи всичко, което е от значение за искането му. Компетентният орган може да не бъде съд, но членовете му трябва да се ползват с пълна независимост от изпълнителната власт или пък решенията му трябва да подлежат на контрол от такъв орган, с пълна компетентност по всички поставени въпроси⁹⁴. Какъвто и орган да е натоварен с разглеждането на исканията за реституция и/или обезщетяване, той винаги трябва да разполага с достатъчно ресурси, за да осигури произнасяне в разумен срок – в страни, в които такава допълнителна компетентност е била поверена на обикновените съдилища, без да се предвидят съответни ресурси, са констатирани нарушения на чл. 6, т. 1 от Конвенцията по отношение на първоинстанционните или въззивни производства⁹⁵.

Наред с това, следваната процедура трябва да бъде справедлива на практика⁹⁶. Под някаква форма трябва да бъдат отчетени трудностите при събиране на

⁹⁴ Сравни заключението по *Malhous v Czech Republic*, 12 юли 2001, че Поземлената служба – ползващ се със самостоятелност административен орган, не отговаря на изискването за независим и безпристрастен съд в реституционното производство. Виж също констатацията по *Bryan v United Kingdom*, 22 ноември 1995, че разгледалият жалбата инспектор по планирането не е независим, защото назначаването му винаги може да бъде отменено от министъра, който носи основната отговорност по въпросите на планирането. Този недостатък обаче е бил поправен в конкретния случай, поради възможността за обжалване пред съд. По делото *Malhous* общинският съд е имал нужната компетентност, но въпреки това е било намерено нарушение, защото не е било изпълнено изискването за публично гледане на делото. Поради задоволяването на това изискване оплакването по чл. 6 е било намерено за недопустимо по *Harrach v Czech Republic*, 27 май 2003 и 18 май 2004 (решения по допустимостта), а в *Gratzinger and Gratzingerova v Czech Republic*, 10 юли 2002 (решение по допустимостта) е прието, че публично гледане на делото не е необходимо на конституционното ниво на производството, ако публичност е имало на етапа, когато е разгледано съществото на искането. Обхватът на контрола, осъществяван от Върховния административен съд, е бил намерен за достатъчен, за да е съобразен с изискванията чл. 6, т. 1, в *Potocka and Others v Poland*, 4 октомври 2001.

⁹⁵ Виж например *I S v Slovakia*, 4 април 2000, *Zwierzynski v Poland*, 19 юни 2001 и *Houfová v Czech Republic (Nos 1 and 2)*, 15 юни 2004.

⁹⁶ Сравни в това отношение констатацията за нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 в *Kopecky v Slovakia*, 7 януари 2003, в резултат на невъзможността – по причини, за които отговарят властите, да се открият следите на имущество на наследодателя му, а това е било условие, за да може да се предяви искане за реституция (След написването и изпращането на статията в редакцията на списанието, на 28.09.2004 г. Голямото отделение на Съда произнесе решение по това дело, в което намери, че не е налице нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 – Б.ред.). Виж констатацията в *Fábiyová v Czech Republic*, Comm No 765/1997, 30 октомври 2001 за лишаване от равна защита в противоречие с чл. 26 от Пакта, поради причинената от пропуск на административен орган невъзможност за провеждане на

необходимите доказателства в подкрепа на искането. Може да се налага известна гъвкавост не само по отношение на допустимите доказателства, но и при определянето на сроковете за представянето им. Последните, по-специално, може да изискват известна отстъпка за лица, които са извън страната и които може или да не се ползват със същите предимства като живеещите в нея при снабдяването с необходимите доказателства, или дори да не узнаят толкова бързо за възникнала възможност за отправяне на искане. Това бе признато от Комитета по правата на човека на ООН по делото [Адам срещу Чешката република](#)⁹⁷. По мнение на Комитета строгото съобразяване с предвидения 6-месечен срок за предявяване на искане за реституция е неразумно при конкретните обстоятелства – искателите са живеели извън страната и са действали чрез адвокати, практикуващи в Чехия. От особено значение в случая е било, че лишаването от собствеността е изиграло роля за това, че искателят живее в чужбина, но вероятно съществуват и други обстоятелства, при които трябва да се покаже дължимата загриженост за интересите на лице, имащо сериозно основание да живее извън страната⁹⁸.

Съществено е и да се осигурят практически условия за провеждане на реституцията и изплащане на обезщетенията, така че изпълнението действително да бъде извършено своевременно, защото неоправданото забавяне ще съставлява самостоятелно нарушение на изискването за произнасяне в разумен срок, установено в чл. 6, т. 1 от Конвенцията⁹⁹, а също и на чл. 1 от Протокол № 1¹⁰⁰.

Дискриминация

Вече видяхме, че според Европейския съд изключването на чуждите граждани от кръга на бенефициентите по предприета реституция на експроприирано имущество не поражда проблеми, защото подобно различно третиране не е достатъчно, за да съставлява нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 във връзка с чл. 14,

производството, и констатацията в *Pezoldova v Czech Republic*, Comm No 757/1997, 25 октомври 2002, за дискриминация в противоречие със същата разпоредба, тъй като на лицето е бил отказан достъп до документи, които са могли да докажат реституционната му претенция. Виж и *Krcmar and Others v Czech Republic*, 3 март 2000, където е констатирано нарушение на чл. 6, тъй като Конституционният съд е събрал писмени доказателства пряко от различни регистрационни служби и министерства и не ги е изпратил на търсещите обезщетение за национализирана собственост.

⁹⁷ *Adam v. Czech Republic*, Communication No 586/1994, 23 юли 1996.

⁹⁸ Не може да се очаква обаче пропускането на възможност поради бягство в чужбина, за да се избегне наказателно преследване, да предизвика особено разбиране. Все пак, виж в *Zvolsky and Zvolska v Czech Republic*, 12 ноември 2002, констатацията за нарушение на чл. 6 (1) от Конвенцията в резултат на много ограничителното тълкуване от Конституционния съд на началната дата на срока за подаване на конституционна жалба в реституционното производство. Виж също констатацията в *Kadlec and Others v Czech Republic*, 25 май 2004 за нарушение на чл. 6 (1) поради отказа на Конституционния съд да разгледа един случай по същество по чисто технически съображения – грешка в посочването на съдебно решение.

⁹⁹ Напр. *Hornsby v Greece*, 19 март 1997.

¹⁰⁰ *Immobiliare Saffi v Italy*, 28 юли 1999, *Timofeyev v Russia*, 23 октомври 2003, *Prodan v Moldova*, 18 май 2004 и *Broniowski v Poland*, 22 юни 2004. Последните две дела са особено релевантни, тъй като се отнасят съответно за пропуски да се изпълни изискването за плащане на обезщетение или алтернативно настаняване след отмяната на мярката, оправдаваща отнемането на собственост, и за предоставяне на обезщетение за собственост, загубена вследствие на 'репатрирането' на население в периода между 1944 и 1953 г.

след като Конвенцията не гарантира право на реституция¹⁰¹. Изглежда малко вероятно Европейският съд да се отклони от ограниченото разбиране за наложените от чл. 14 изисквания, тъй като то отразява общия му и трайно установен подход към разпоредбата¹⁰² и следователно това ще съставлява пречка за оплаквания срещу други форми на различно третиране при реституционните мерки. Въпреки това, подходът, който е в основата на реституцията, все пак трябва да съблюдава по-строгата, независима забрана за дискриминация в чл. 26 от Международния пакт, без оглед на отсъствието на гаранция за собствеността в този документ.

Така по делото *Симунек, Тузилова и Прохазка срещу Чешката република*¹⁰³ Комитетът по правата на човека на ООН се произнесе срещу реституционен закон, преградил възможността лица, които не са граждани и не живеят на територията на страната, да получат обратно имущество, отнето в комунистическия период. В известен смисъл правилото бе разбираемо, тъй като произтичаше от една обща политика за ограничаване на възможността да се притежава земя до гражданите на страната, която по принцип не буди възражения¹⁰⁴. Въпреки това, изключването не само на реституцията, но и на обезщетяването, и съществуването на този алтернативен начин за удовлетворение означават, че един недискриминационен подход не би застрашил по-широк интерес, тъй като при признаване основателността на искането не би се наложило прехвърляне на собственост. Може би дори по-значим беше фактът, че тази мярка не вземаше под внимание контекста, в който много хора са загубили собствеността си – преследването е било такова, че те са били принудени да бягат и собствеността е конфискувана било като част от този процес, било като последица от напускането на страната. При тези обстоятелства беше напълно неразумно по отношение на посочените лица да се налагат ограничения за възстановяване на собствеността или получаване на обезщетение – в действителност продължителността на периода след принудителното им напускане неизбежно е наложила те да поискат гражданство другаде, особено предвид обстоятелството, че в някои случаи то им е било отнето след напускането на страната. Това становище бе потвърдено от Комитета в редица последващи решения¹⁰⁵.

Същественият белег във всички тези случаи е различното третиране без каквото и да било разумно оправдание, а липсата му може да се отрази и върху приемливостта на евентуално възприети критерии за обезщетяване. Въпреки това, оплакване по отношение на последните би могло да се направи само ако действително съществува уредба, която цели да отмени или поправи лишаването от собственост – Международният пакт не може сам по себе си да даде основание за твърдение, че трябва да се осъществи реституция или обезщетяване. Ограниченията

¹⁰¹ Виж текста в бел. № 60.

¹⁰² Виж [Belgian Linguistic case](#), 23 юли 1968.

¹⁰³ *Simunek, Tuzilova and Prochazka v Czech Republic*, Communication No 516/1992, 19 юли 1995.

¹⁰⁴ Подобно ограничение може да бъде оправдано с отрицателните икономически последици от евентуалното разрешаване чужденци да имат собственост, особено когато имотите биха били относително евтини за чуждестранни купувачи. Действителното отражение върху лица, които не са граждани, но живеят в страната, трябва обаче да бъде контролирано.

¹⁰⁵ *Adam v Czech Republic*, Comm No 586/1994, 23 юли 1996; *Blazek, Hartman and Krizek v Czech Republic*, Comm No 857/1999, 12 юли 2001; *Des Fours Walderode v Czech Republic*, Comm No 747/1997, 30 октомври 2001 и *Brok v Czech Republic*, Comm No 774/1997, 31 октомври 2001.

на този подход бяха очевидни, когато Комитетът разгледа по делото *Сомерс*¹⁰⁶ разпоредбите относно обезщетяването в Унгария – лицата получиха ваучери, които можеше да бъдат разменени срещу всякаква собственост, акции или предприятия, продавани при приватизацията на държавно имущество. Според тази уредба на бившите собственици не бе дадено каквото и да било предимство да получат обратно имуществото, което са притежавали преди, а беше дадено предпочитание на наемателите на държавни жилищни имоти да закупят апартаментите, в които живеят. Макар така наемателят да имаше предимство пред бившия собственик на имота, Комитетът не намери това за неразумно – той призна, че интересите на лицата, които може да са обитавали имотите в течение на години, също заслужават защита¹⁰⁷. Разбира се положението можеше да е друго, ако някои бивши собственици бяха третирани различно от други¹⁰⁸.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Реституцията и обезщетяването са само част от подхода, изискван за поправянето на сериозни неправди¹⁰⁹. В много случаи реституцията не е задължителна, а е и непрактична, както и застрашава други права на човека. Обезщетяването е по-малко увреждащо за лицата, които понастоящем са във владение, но неизменно създава сериозно икономическо предизвикателство за съответната държава, особено когато икономиката ѝ е в преход към пазарна система. Въпреки това, една от тези мерки трябва да бъде предприета, за да се изпълнят ангажиментите в областта на правата на човека, ако са приложими, а дори и да не са, това все пак може да е необходимо, за да се отговори на съкровени очаквания. Развиващата се международна съдебна практика далеч не е разрешила всички трудности, които отнемането на владение и лишаването от собственост причиняват – дори реституцията, потенциално най-ефективното средство за удовлетворение, не може да поправи мъката, преживяна при отнемането и през следващите го години. Все пак подходът, необходим за разрешаване на създадените с това отнемане проблеми, сега е много по-ясен. Най-значителният недостатък е не в самите мерки за

¹⁰⁶ *Somers*, Communication No 566/1993, 23 юли 1996.

¹⁰⁷ Сравни *Pincova and Pinc v Czech Republic*, 5 ноември 2002.

¹⁰⁸ Забраната на Международния пакт за дискриминация би могла да бъде относима и към принципа при приватизиране на държавни активи, например чрез предоставяне на дялове в държавни дружества. Подобни мерки са тясно свързани с тези относно реституцията, но все пак са съвсем отделни. Все пак, не бе намерено нарушение на чл. 26 по делата *Drobek v Slovakia*, Comm No 643/1995, 14 юли 1997 или *Malik v Czech Republic*, Comm No 669/1995, 21 октомври 1998, касаещи липсата на предвидено обезщетение за неправди, извършени преди бившия комунистически режим – решението реституция или обезщетение да се предвидят само за част от миналите несправедливости не бе прието за дискриминационно само по себе си. Без съмнение, нарушение на чл. 26 от Пакта би имало, ако подобно третиране отразяваше явен расов мотив – виж индивидуалното мнение на Medina Quiroga и Klein по делото *Drobek*. Освен това, не се увенчаха с успех и оплаквания от дискриминационни конфискации преди Пактът да стане приложим: *Koutny v Czech Republic*, Comm No 807/1998, 20 март 2000.

¹⁰⁹ Може да е необходимо и наказателно преследване – виж N Roht-Arriaza (ed), *Impunity and Human Rights in International Law and Practice* (New York, Oxford University Press, 1995).

реституция и обезщетяване, а в продължаващия неуспех на националните правни системи да осигурят спазване на правата, които прокламират.

Превод от английски език: Анна Гаврилова-Анчева